

Паламарчук Наталія Вікторівна

студентка групи ПСб-1-12-4.0д, IV курс, напрям підготовки «Психологія»
palamarchuk001@yandex.ru

Петрунько Ольга Володимирівна

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри практичної психології, Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
o.petrunko@kubg.edu.ua

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ**

Анотація. У статті проаналізовано витоки та описано найпоширеніші вияви агресивної поведінки студентів як представницької цільової аудиторії, що репрезентує сучасну молодь. Описано результати емпіричного дослідження агресивної поведінки студентів технічних та гуманітарних напрямів професійної підготовки. Проаналізовано особливості і форми агресивної поведінки студентів у різних сферах соціального життя – у навчанні, в сім'ї, у звичних побутових ситуаціях. Акцентовано увагу на особливостях агресивної поведінки залежно від гендерної ідентичності студентів. Емпірично з'ясовано, що, порівняно з технічними спеціалістами, більш схильні виявляти агресивну поведінку майбутні фахівці гуманітарних спеціальностей, а насамперед – майбутні психологи.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, негативізм, фізична агресія, вербальна агресія, агресія-образа.

Актуальність дослідження. У період студентського життя, коли молода людина здійснює активний пошук своєї ідентичності і постає перед необхідністю розв'язувати нові й надзвичайно важливі для неї життєві завдання, для вирішення яких їй бракує знань і досвіду, вона може почуватися розгубленою, а її поведінка може набути неконструктивних, хоч і досить типових для цього віку, форм вияву – безкомпромісного негативізму, егоцентризму, відвертої вербальної чи й фізичної агресії, глибокої образи як агресії, спрямованої на саму себе тощо. Психологічне підґрунтя цього, як зазначають теоретики і практики психоаналізу, становлять страх, глибинне невдоволення, переживання несправедливості через «надмірні вимоги» і «несправедливість» життя й оточення (які часто трактуються як зовнішня агресія) і т. ін, а відтак – і протест проти всього цього, який є цілком природним станом для будь-якої високоорганізованої живої істоти.

Проте за певних обставин ці витокові і сутнісно природні, ментальні й потенційно-функціональні стани можуть не тільки дезорганізувати навчальну

діяльність студента, його соціальні і міжособистісні комунікації, спричинити стан паніки, зневіру, сумніви у власних здібностях тощо, а й негативно і незворотно вплинути на ментальні й особистісні структури їх свідомості, спричинити формування в них «синдрому вивченої безпорадності», стати причиною формування в них хибних моделей соціальної дійсності і взаємодії з нею, в т.ч. поведінки щодо близького й віддаленого соціального оточення. Саме тому необхідно й важливо знати й усвідомлювати витoki агресивної поведінки студентів, прогнозувати її наслідки та бути обізнаним щодо можливостей її корекції, аби така поведінка не стала звичним стилем соціальної комунікації і не набула статусу негативної риси особистості.

Аналіз останніх публікацій.

У соціально-педагогічній та психологічній літературі численні проблеми асоціальної й антисоціальної, в т.ч. агресивної поведінки особистості, розглядалися в дослідженнях К. Андерсена, А. Адлера, А. Бандури, А. Басса, К. Бютнера, Р. Берона, Л. Берковітца, Дж. Уїлсона, Дж. Доларда, К. Лоренца, С. Лівінгстон, Д. Майєрса, Г. Мюррея, Д. Річардсона, Р. Сірса, С. Тейлора, З. Фрейда, Е. Фрома, Х. Хекхаузена О. Дроздова, Є. Личка, О. Петрунько, П. Сімонова, О. Федорова, П. Фролова, І. Фурманова та інших. Зрештою у більшості зарубіжних і вітчизняних психологів сформувалося досить узгоджене бачення чинників, які зумовлюють агресивну поведінку молоді [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Так, більшість авторів погоджуються з тим, що така поведінка є «природним віковим ризиком», пов'язаним з тими над завданнями, які мусить розв'язувати молода людина у віці особистісного і професійного становлення за умови відсутності необхідних для цього знань і досвіду. І питання дослідження насамперед полягає в тому, як оцінювати ті чи ті вияви агресивної поведінки студентів, як прогнозувати можливі наслідки і як на все це реагувати. Саме цим питанням і було присвячене наше дослідження.

Мета статті – проаналізувати соціально-психологічні чинники та особливості агресивної поведінки студентів; означити можливості її корекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження нами були використані: включене спостереження, авторська анкета з вивчення поведінки студентів у різних сферах соціального життя, опитувальник Басса-Дарки (Buss-Durkey Inventory) [1; 2; 6]. У дослідженні взяло участь понад 120 студентів.

Емпіричне дослідження та аналіз отриманих результатів здійснювалися в такій послідовності:

1) вивчення специфіки проявів різних форм агресивних реакцій студентів гуманітарних та технічних спеціальностей;

2) дослідження гендерних особливостей прояву різних форм агресивних реакцій студентів;

3) аналіз суджень студентів щодо впливу різних сфер соціального життя на прояви їхніх агресивних реакцій;

4) характеристика проявів агресивних реакцій студентів з сімей різних соціальних прошарків та повних і неповних сімей.

На першому етапі дослідження передбачалося з'ясувати основні форми і особливості вияву агресивних реакцій і дій студентів гуманітарних (майбутніх психологів) і технічних (майбутніх фізиків-оптиків) спеціальностей. Для цього було застосовано методика Басса-Дарки (як одну з найпоширеніших діагностичних процедур для визначення агресії особистості та особливостей її вияву). Опитувальник Басса-Дарки складається з 75 запитань, сформульованих на основі принципів, які сприяють зменшенню впливу суспільного схвалення відповідей на запитання.

Результати дослідження за цією дослідницькою процедурою відображені в табл. 1 і вони свідчать про наявні відмінності агресивних реакцій у студентів гуманітарних і технічних спеціальностей:

Таблиця 1. Кількісні показники вияву різних типів агресивних реакцій студентів різних спеціальностей

Групи / форми агресивних проявів	Фізична агресія Ф-а	Непряма агресія Н-а	Роздратування Р	Негативізм Н	Образа О	Підозріливість П	Версальна агресія В-а	Почуття провини П-п
Група 1	6,6	5,4	6,6	4,1	4,2	5,2	8,6	6,4
Група 2	6,0	5,2	5,9	2,1	3,9	3,5	6,8	7,0
Загальні показник	6,3	5,3	6,2	3,1	4,0	4,3	7,7	6,7

В таблиці показані різні форми агресії та відповідно отриманні бали в групах за цими агресивними реакціями. Отже, аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що у майбутніх психологів серед всіх форм агресії найвищий показник припадає на вербальну агресію (8,6), а останнє місце посідає негативізм (4,1). На відміну від студентів-психологів, у студентів технічного напрямку підготовки ієрархія проявів агресії дещо інша. Так, на першому місці за рівнем прояву перебуває почуття провини (7,0), а на останньому – негативізм (2,1).

Порівняльний аналіз проявів агресивності у студентів різних спеціальностей вказує на те, що в студентів гуманітарних і технічних спеціальностей середні показники вербальної агресії назагал переважають середні показники фізичної агресії. Однак, у майбутніх психологів всі форми вияву агресії (окрім почуття провини) виявляються істотно виразніше, порівняно зі студентами технічних вузів. У таб. 2 чітко простежується така емпірична ситуація: гуманітарії проявляють більше агресії та ворожості, порівняно зі студентами технічних спеціальностей. Разом з тим, отримані дані засвідчують, що по всій вибірці загалом рівень агресивності знаходиться в межах норми і це ілюструють загальні показники індексу агресивності (20,2) й індексу ворожості (8,4) за всією вибіркою (див. табл. 2).

Таблиця 2. Показники індексів агресивності і ворожості студентів

Групи респондентів	Індекс агресивності	Індекс ворожості
Група 1	21,8	9,4
Група 2	18,7	7,4
Загальний Індекс	20,2	8,4

Належність до статевої групи є суттєвим чинником, який обумовлює особливості прояву людиною агресивної поведінки. На цьому етапі дослідження нашим завданням було з'ясування особливостей впливу приналежності студентів до певної статевої групи на прояви їхньої агресивної поведінки і, відповідно, підтвердження або спростування загальноприйнятих уявлень. Як показав порівняльний аналіз, як у юнаків, так і в дівчат, виявлено схожі тенденції: у них домінуючою є вербальна форма прояву агресії, на другому місці – почуття провини. Однак, за всіма формами прояву агресії, окрім негативізму, у юнаків значно вищі показники, ніж у дівчат.

Наступна лінія аналізу присвячена з'ясуванню гендерних особливостей прояву різних форм агресивних реакцій студентів. Належність до статевої групи є суттєвим чинником, який обумовлює особливості прояву людиною агресивної поведінки. Агресивність у гендерних дослідженнях виявляється ознакою, за якою визначається чоловіча стать. Буденна свідомість фіксує більш інтенсивне виявлення агресивності у представників чоловічої статі, порівняно з жіночою. На цьому етапі дослідження нашим завданням було з'ясування особливостей впливу приналежності студентів до певної статевої групи на прояви їхньої агресивної поведінки і, відповідно, підтвердження або спростування загальноприйнятих уявлень. За даними дослідження, що відображені в наступній таблиці 3, у юнаків стійко домінують вербальна агресія (81%), почуття провини (70,9%), роздратування (69%) і фізична агресія (63%), а у юнок – вербальна агресія (75%), почуття провини (57%) та фізична агресія (56%):

Таблиця 3. Статеві особливості прояву різних форм агресії студентів

Форма агресії	Фізична	Непряма	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозріливість	Вербальна	Почуття провини
Чол.	63%	51%	69%	27%	47%	48%	81%	70,9%
Жін.	56%	44%	45%	41%	35%	38%	75%	57%

Отже, як показав порівняльний аналіз і як видно з табл. 3, і в юнаків, і в дівчат виявлено схожі тенденції: у них домінує вербальна форма прояву агресії, на другому місці – почуття провини. Однак, за всіма формами прояву агресії, окрім негативізму, у юнаків значно вищі показники, ніж у дівчат.

Більш детальний порівняльний аналіз особливостей прояву різних форм агресії у юнаків і дівчат показує: фізична агресія виражена у юнаків на 7% більше, ніж у дівчат; почуття провини більше характерне для дівчат (різниця становить 13,9%); роздратування більш характерне для юнаків (різниця в 24%); негативізм більшою мірою проявляється у дівчат (різниця – 14%); образа більш виражена у юнаків, ніж у дівчат (різниця – 12%). Відтак, можна говорити, що найбільші відмінності між юнаками і дівчатами спостерігаються за проявами фізичної і вербальної агресії та почуттям провини. У юнаків спостерігається тенденція до прояву таких форм агресії, які зазвичай приписувалися представникам жіночої статі.

Наступний етап дослідження був присвячений аналізу суджень студентів щодо впливу різних сфер соціального життя на прояви їхніх агресивних реакцій. Для цього ми скористувались авторською анкетною, в якій треба було відповісти на відкриті питання.

У результаті емпіричного аналізу було також з'ясовано, що найбільше приводів для активації агресії і прояву агресивних реакцій (у т.ч. й у разі,

коли йдеться про майбутніх психологів) містять повсякденне побутове життя (35 %), ситуації навчання (30,6 %) та власна сім'я (20,4 %). Значно менш агресіогенними є спілкування з друзями (6,1 %), інтимне життя (4 %), ділове спілкування (4 %). На відміну від майбутніх психологів та інших студентів гуманітарних напрямів підготовки, для студентів технічних спеціальностей, навпаки, найбільш стресо- і агресіогенними є ситуації комунікації з друзями (35,2 %) та побутова сфера життя (23,5%) і значно менш агресіогенними є навчання, ділова комунікація, сімейне життя та інтимна взаємодія (5,8 %). Детально ці відомості представлені в табл. 4.

Таблиця 4. Оцінка студентами зв'язку між їх агресивними реакціями та різними сферами соціального життя

Групи / сфери впливу	Побут	Навчання	Сім'я	Інтимне життя	Друзі	Робота
Група 1	35 %	30,6%	20,4%	4,0%	6,1%	4,0 %
Група 2	23,5%	11,7%	11,7%	5,8%	35,2%	11,7%
Загальне	29,2%	21,1%	16,5%	6,9%	20,6%	7,8%

Студенти, які відзначили сім'ю як чинник виникнення агресії (і таких чимало серед майбутніх психологів) пояснювали це тим, що батьки притискають їхні права, не розуміють їх, нехтують їхніми інтересами, не відповідають очікуванням своїх дітей і у відповідь викликають агресію і протест. Наведемо деякі наочно-ілюстративні приклади відповідей: «Моя сім'я – це місце, де я хочу розслабитися, ні з ким не говорити, усамітнитися, побути в тиші, однак мій маленький брат (якому 6 років) надто галасливий, а мої батьки весь час «чіпляються», ставлять «безглузді» запитання, не зважають на мій настрій, моє самопочуття і моє небажання обговорювати ті чи ті питання». Або: «Батьки весь час намагаються нав'язати мені свої думки, повчають мене і це викликає у мене відразу, протест, агресію».

Чимало студентів відзначають, що часто відчувають емоційний дискомфорт і негативні (в т.ч. агресивні) почуття через «надмірно

вимогливих» викладачів, незадовільний розклад занять та надмірні обсяги навчального навантаження. І це загальна проблема вишівського навчання.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень

1. Вияви агресивності студентів у різних соціальних сферах життя зумовлюються насамперед особливостями їх побутової невлаштованості, проблемами навчання, особливостями взаємодії з одногрупниками, викладачами та друзями, проблемним спілкуванням із членами родини, загальною психологічною атмосферою сім'ї, інтимними негараздами, необхідністю поєднувати навчанням з роботою тощо. Ці соціально-психологічні негаразди не сприяють професійному становленню студентів і часто провокують вияви різних форм агресивної поведінки.

2. Особливо уразливими до усіх цих негараздів є студенти гуманітарних спеціальностей, у т.ч. майбутні психологи. Показники вияву всіх форм агресії, окрім почуття провини, у них є вищими порівняно з більш адаптивними студентами технічних спеціальностей. Очевидно, що сфера міжособистісних і соціальних комунікацій для майбутніх психологів, яка власне є сферою прикладання їх професійної майстерності, є більш агресіо- і стресогенною, ніж цього вимагає майбутня їх професійна діяльність. Причому це особливо притаманне дівчатам, а схильні до агресивних виявів юнаки демонструють традиційно «жіночі» варіанти агресивної поведінки.

3. Студенти-гуманітарії зазвичай позиціонують себе як емпатійних і комунікабельних осіб. Проте, як показують наше і деякі інші дослідження, ця комунікабельність має й неоптимальні форми вияву. Зокрема, вона може виявлятися в демонстрованій нетерпимості, роздратованості, негативізмі, намаганнях повчати інших, в образах на інших людей або на себе самого, в інших агресивних реакціях, у т.ч. і фізичній. Порівняно з майбутніми технічними спеціалістами, студенти-гуманітарії (а насамперед – майбутні психологи) більш схильні виявляти невмотивовану агресивну поведінку в ситуаціях міжособистісної і соціальної комунікації.

Виявлені емпіричні факти не можуть залишатися поза увагою теоретиків і практиків із підготовки фахівців у сфері «людина – людина» і потребують дальших, більш масштабних, детальних і тривалих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волянская Е.В. Основные этапы систематического изучения агрессии / Е.В. Волянская // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2001. – С. 179-183.
2. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Дроздов Олександр Юрійович. – Чернігів, 2003. – 225 с.
3. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 2003. – 334 с.
4. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Дж. Майерс – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 512 с.
5. Петрунько О.В. Діти і медіа: Соціалізація в агресивному медіасередовищі: монографія. / О.В. Петрунько– Полтава: ТОВ НВП „Укрпромторгсервіс”, 2010. – 480 с.
6. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / К.В. Сельчёнок (сост.). – Минск: Харвест, 2003 – 656 с.

Паламарчук Наталия Викторовна

студентка групи ПСб-1-12-4.0д, IV курс, направление подготовки «Психология»

palamarchuk001@yandex.ru

Научный руководитель

Петрунько Ольга Владимировна

доктор психологических наук, старший научный сотрудник профессор кафедры практической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

o.petrunko@kubg.edu.ua

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ

В статье проанализированы первоисточники и описаны наиболее распространенные формы агрессивного поведения студентов как целевой аудитории, репрезентирующей современную молодежь. Описаны результаты эмпирического исследования агрессивного поведения студентов технических и гуманитарных направлений профессиональной подготовки. Проанализированы особенности и формы агрессивного поведения студентов в разных сферах социальной жизни – в учебе, в семье, у обычных бытовых ситуациях. Акцентовано внимание на особенностях агрессивного поведения в зависимости от гендерной идентичности студентов. Эмпирическим путем обнаружено, что, по сравнению с техническими специалистами – более склонны демонстрировать агрессивное поведение будущие специалисты гуманитарных профессий, и в первую очередь – будущие психологи.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, негативизм, физическая агрессия, вербальная агрессия, агрессия-обида.

Natalia V. Palamarchuk

group PSb-1-12-4.0d, IV course, specialty «Psychology»
palamarchuk001@yandex.ru

Olha V. Petrunko

Doctor of Psychology, Professor of Practical Psychology Department of Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University
o.petrunko@kubg.edu.ua

**THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL QUALITIES OF AGGRESSIVE
BEHAVIOR OF STUDENTS**Спасибо

Abstract. The article deals with a reasons and widespread types of aggressive behavior of a students of technical and humanitarian areas as a representative and target youth audiences. The results of empirical research of aggressive behavior of students of technical and humanitarian areas are described. The qualities and types of aggressive behavior of students in different space of social life such as education, the family, situations of their usually life are analyzed. The attention is paid to a qualities of aggressive behavior depending on gender-based identity. It is proved in empirical way that future specialists of humanitarian areas (including future psychologists too) are more action-oriented to aggressive behavior than a future specialists of technical areas.

Keywords: aggression, aggressivity, aggressive behavior, negativity, physical aggression, verbal aggression, aggression as wrong.